

İMAN*

Çev: Dr. Selim ÖZARSLAN**

İman, *Emn* kökünün dördüncü babından mastardır. Bu kök “emin olmak, güvenmek, yardımını istemek” anlamını çağrıştırdığı gibi “kamil inanç, içtenlik”, sadakat, doğruluk, bağlılık ve koruma altına alma fikrini de içermektedir. Dördüncü babdan (*âmene*) “inanmak, birisine güven vermek” ve *bî* harfi ceri ile de “korumak, emniyette olmak” gibi iki anlama sahiptir. *Emn* kökü, Kur’an istilâhında en sık kullanılan köklerden bir tanesidir.

Kur’an’da iman bazen inancın özü, bazen amel, bazen de her iki anlama gelmektedir. Kur’an sürekli olarak imanın gerekliliğini vurgular ve arkasından imanın gerekli kıldığı şeyleri ifade eder.

İMAN ETMENİN ŞARTLARI VE UNSURLARI

İnanmak nedir? İlmî Kelâm ve Fıkıh ekolleri çok erken dönemlerde bu soruyu gündeme getirdi ve tekrar tekrar ele alıp inceledi. İman etmede üç unsur bulunur: Kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amel.

Bu tasnifi bazılarına göre doğru olan, fakat üzerinde durulmayan görüşler takip eder. İlave etmeliyiz ki yukarıda kullanılan her tarif onu kullanan ekollerle, eğilimlerle ve fikirlerle ilişkisi göz önünde bulundurularak müzakere edilmelidir.

1- Eş’arî ekolü tasdike başka bir ifade ile içsel hükme vurguda bulunur. Biz Eş’arî’nin kendisinde imanın iki mütalaasını buluruz:

a- *İbâne*’de¹ ve *Makâlât*’ta² kullanılan iman ikrarı, Hanbelî geleneğinde tanımlandığı gibi kelimeler ve amellerle ifade edilir.

b- *Luma*’daki³ mütalaasında imanı Allah’ı tasdiktir diye tarif eder. Tasdik; doğruluğun içsel bir hükmü olarak anlaşılmıştır. Bu doğruluk kişiyi

* Bu makale Oryantalist Louis Gardet tarafından yazılmış “*The Encyclopaedia of Islam*” isimli eserde yayımlanmıştır. Leiden, 1986.

** Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelâm Anabilim Dalı, Arş. Gör.

¹ Eş’arî, Ebu’l-Hasan, *el-İbâne an Usulî’ d-Diyâne*, Kahire, 1348, s. 2.

² Eş’arî, Ebu’l-Hasan, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire, trs., I, 327.

Allah'a bağlar. Tasdik lügatçe değişmiş olabilir. Gazzali "akd"ı kullanır ve el-Cürcânî⁴ "itikadı" tercih eder. Fakat genel olarak bu ekol imanın şartını, kalbin ya da aklın tasdiki olarak kabul eder. Kalbin bu tasdiki imkansız olmadıkça dille ifade edilmelidir.

Bundan dolayı Gazzali'nin seçmeciliği imanı tarif ederken üç unsuru birleştirir; Tasdik ya da akd, artı dil ile ikrar, artı amel. Buna göre Gazzali'nin⁵ Eş'arî geleneğinden sapmış olduğu söylenemez.

2- Maturidi-Hanefî düşünce de ise tasdik ve onun doğrudan ilişkili olduğu marifet (kalbin bilgisi) ihmal edilmeksizin, kalb ile ikrardan söz ile ikrara bir meyil vardır. Ebu Hanife'nin *Vasiyyet*'inin I. bölümünde imanı, dille itiraf/ *ikrar*, kalble tasdik ve kalble bilme/ *marifet bi'l-kalb* şeklinde ifade edilmektedir. Daha kısa olarak *Fıkhı Ekber II*. (18. Bölüm) imanı ikrar ve tasdik olarak ifade eder.

Kelimelerle ifade edilen imanın söylenmesi (şahadet kelimesinin her iki tarafında da formüle edildiği gibi) bu şekilde iman fiilinin bir unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda imana atfedilen tasdikte onun bir başka şartı olmaktadır.

Vasiyye'nin bazı el yazmalarında, bazı zamanlar tasdik ve çoğunlukla da marifet mevcut değildir. "Kalbin bilgisine" başvurma Hanefî-Maturidi eğilimlerin özelliğidir.

Makâlât el-İslâmiyyîn'de Eş'arî, Ebu Hanife'ye göre iman konusunu ele aldığı kalbin bilgisini imanın birinci unsuru olarak göstermektedir.

Wensinck⁶ de Ebu Hanife'nin iman anlayışını Mürcüî iman anlayışının devamı olduğunu ve belli bir dereceye kadar takip ettiğini söylemektedir. Bu iman tanımı, imanın Allah'ın ve Peygamberin bilgisinden ve yine peygamberin öğretisinden mürekkep olduğunu içerir. *Makâlât* bu ilişkide Cehm b. Safvan ve Cehmiyye'yi zikreder.⁷

Eş'arî, Hanefiyye'yi Mürcüî bir fırka olarak tanımlar.⁸ Bununla birlikte Eş'arî (Cehmiyye'nin tersine) marifetin/ *bilmenin* arkasından imana ikrarı da ilave ettiklerini söyler.⁹ Bununla birlikte sadece dil ile ikrar ve kalb ile tasdiki zikreden *Fıkhı Ekber II*'nin kısa bir bölümü, Maturidî çizginin

³ Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *Kitabü'l-Luma Fî'r-Reddi Ala Ehl-i'z- Zeygi ve'l-Beda*, (R.J. Mc. Carthy'nin İngilizce tercümesi ve tahkiki, *Eş'arî Kelâmı*.) Beyrut, 1953, s. 75-104.

⁴ Cürcânî, S. Şerif, *Ta'rifât*, thk. Flügel, Leipzig, 1845, s. 41.

⁵ Gazzalî, Ebu Hamid, *İhyâ Ulumi'd-Din*, Kahire, 1325/1933, I, 103.

⁶ Wensinck, *The Muslim Creed*, Cambridge, 1932, s. 132.

⁷ Eş'arî, *Makâlât*, I, 197-8.

⁸ Eş'arî, a.g.e, 202.

⁹ Eş'arî, a.g.e, 203.

temelini oluşturmaktadır.¹⁰ Cürcanî'nin *Ta'rifat*'ında bu fikirle uyum içerisinde olduğu görülür.

3- Gördüğümüz gibi (amelleri sadece şeriatın tarzları olarak algılayan Mürcie'nin tersine) farklı Eş'arî metinleri, uzuvların ya da organların amellerinden bahsetmektedirler. Eş'arîler amelleri imanın dışında bırakmazlar ama onları imanın resmi bir unsuru ya da zorunlu bir şartı olarak da görmezler.

Hariciler, Şia, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin içinde bulunduğu ve daha sonra Sünniliğin muhalifi olduğu ilk tutum, amelleri imanın ayrılmaz bir parçası olarak hatta imanın kendisi olarak görmüştür.

Amel ve amelin çoğulu amellerle, "İslâm'ın Şartları" (iman ikrarı dahil) ve Kur'an'ın yapılmasını emrettiği şeyler anlaşılmalıdır. Eğer tövbe etmeyen günahkar cehenneme mahkum edilirse, bu onun itaatsız eylemleri sebebiyle imanı terk etmiş olması nedeniyledir. Bizim burada Hariciler ve Mu'tezililer arasındaki farklılıkları incelemeye; ya da Mu'tezililer tarafından "inanmayan günahkar" olarak sayılan "orta durumdakileri/ *menzile beyne'l-Menzileteyn* incelemeye gerek yoktur; onların her ikisi içinde kısaca söyleyecek olursak; Ameller sadece imanın tamamlayıcısı ya da alâmeti değil, bizzat iman ve iman amelleridir. Fakat Haricilere göre iman ve ameller birbirinin yerini tutabilirler, halbuki Mu'tezililere göre, ameller imanı tayin eden birer şahittirler, imanın kendisi de Allah'a sunulan bir şahittir.

O zamandan beri, Kadı Abdulcabbar'a göre, iman ve din bir ve aynı şeydir.¹¹ Cübbai ve onun oğlu Ebu Haşim imanı, sadece "emredilen"i ifa etmek olarak tarif ettiler. Ama bu konuda Abdulcabbar tarafından takip edilen Ebu'l-Huzeyl el-Allaf'a göre, nafil ibadetler de imanın bir parçasıdır.¹²

Kaşten emredilen görevleri yerine getirmemek, imana olan şahitliği sona erdirir; Oysaki ikinci dereceden bir emri yapmamak, sadece şahitliğin saflığını kirletir.

4- Hanbelî çizgi iman üzerinde ısrar eder. Hanbelîler Mürcülere ateşli bir muhalefet gösterirler; ve imanın esas rüknü olan amelleri de imanın ayrılmaz bir parçası olarak algırlar.

İbn Hanbel'e göre, iman, sözlerden, amellerden, niyetten (right intention) ve sünnete bağlılıktan ibarettir.¹³

İbn Batta'ya göre, (peygamberlerin mesajına) iman, bunları dil ile ifade etmek, kalble bunlara bağlı olmak/ *tasdik*, ve İslâm'ın esaslarını yerine

¹⁰ Bkz. Abdurrahim İbn Ali, *Kıtab Nazm el-Ferâid*, Kahire, trs., s. 49.

¹¹ Kadı Abdulcabbar, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman, Kahire, 1384/1965, s. 808.

¹² Kadı Abdulcabbar, a.g.e, s. 707-708.

¹³ İbn Hanbel, *Akide*, I, 24.

getirmektedir.¹⁴ Burada tasdik aynı anlama gelen niyetten daha az bir gerçeklik ölçüsü ifade etmektedir.

Kalabazi bu Hanbeli listesini "Sufi Doktrinine" aktardı: İman, söz, amel ve niyettir."¹⁵ Bununla birlikte birçok Hanbeli metin (bunlar arasında *Akide II ve Akide III.*) sadece söz ve amelleri zikretmeyi tercih eder.

Biz aynı metinleri Eş'ari'nin İman Amentüsünde de *ICredos of Ashâri (Makâlât ve İbâne)* buluruz. Aynı iman tanımını Vahhabi Amentüsünde de görürüz.¹⁶ Böylece vurgulama görülebilir ve işitilebilir bir şahitlik üzerine yapılmaktadır. Ama şahitlik sadece kalbte kökleştiği zaman Allah katında geçerlidir. Bu İbn Teymiyye'nin *Kitab el-İman*'ından alınmıştır.¹⁷ *Kitab el-Furkan, Kitabü'l-İman*'ın ana delilini tekrar eder.¹⁸

İman, sadece kelimelerle ve azaların yaptığı amellerle açıklanmamalıdır. Ayrıca inananın kalbinde Allah korkusu, Allah'a boyun eğme, alçak gönüllülük *ldhill* ve sabır gibi faziletleri de uyandırmalıdır. H. Laoust'un bu tezleri özetlerken şunu ifade etmesi doğru gibi görünmektedir: İbni Teymiyye'nin iman konusundaki doktrini herkese hakim olmuş bir doktrindir.

5- İbni Teymiyye'nin muhalefet ettiği Şia düşüncesinden etkilenmiş olması mümkündür. Ama İbn Teymiyye onları Şia'nın gnostik eğilimlerinden ayırmış ve onları Sünni bir muhtevaya yeniden yerleştirmiştir. Şayet misal olarak İhvan es-Safa'nın ılımlı İsmaililiğine işaret edecek olursak,¹⁹ biz yine içsel/ *bâtın* iman ile dışsal/*zahir* iman ayrımını görürüz. Birincisi, sözlü tasdiktir, ikincisi; gerçek imandır ki belirli tecrübelerle sebep olan kalbin en içteki düşünceleri ve dille doğruların açıklanması olarak tarif edilmiştir. İçsel iman artık bir itikad ve tasdik durumu değildir. Tersine imanın nesnelere yakın olmayı sağlayan bir zihinsel anlayıştır. (Gazali tarafından ele alınan yönüyle karşılaştırsak, Gazali, imanın gerçekliğini batını delilini tecrübe edilmiş tadı olarak adlandıracak kadar işi ileriye götürmüştür.)

İhvan es-Safa'nın takip eden bölümleri bu kesinliği, dini duygulardan tevekkül, ihlas, sabır, vb. ile birleştirir.²⁰

¹⁴ Karş. H. Laoust, *La Profession de Faid İbni Batta*, Metin ve Fransızca terc. Şam, 1958, s. 47-48.

¹⁵ Kalabazî, *Kitabü't-Ta'arruf*, thk. Arberry, Kahire, 1352/1933, 51; İng. Tr. Cambridge, 1953, s. 67.

¹⁶ Karş. H. Laoust'un Fransızca tr. *Doctrines Sociales et Politiques de Takid-din Ahmed b. Taimiya*, Kahire, 1939, s. 623.

¹⁷ İbn Teymiyye, *Kitab el-İman*, Kahire, 1325.

¹⁸ İbn Teymiyye, *Kitab el-Furkan*, (*Mecmuat er-Resâil el-Kubra* içinde), Kahire, 1328, I, 28.

¹⁹ *Resâil İhvan es-Safa*, Kahire, 1347/1928, IV, 128-129.

²⁰ A.g.e, IV, 129.

İhvan es-Safa'nın, farklı temel görüşlerinden hareket etseler de, İbni Teymiyye tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan bir içselleştirmenin peşinde oldukları söylenebilir.

II- İMANIN İÇERİĞİ

Mürcüilere ve Cehmilere karşı Hanbeli ekol yukarıda açıklanan iman üzerinde ısrar ettiler. Böylece imanın sadece bilgiye dayanmaması gerektiğini aynı zamanda niyet, tasdik ve amellerle canlı tutulması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Tabi ki imanın objesi olarak anlaşılan bilgi imanı meydana getirmeyen ama iman yakın bir bilgiye delalet eder. İman etme eylemi ile imanın içeriği arasında bir fark görülür.

İbni Batta'ya göre, "Allah'a iman,²¹ kişinin Allah'ın bütün söylediklerine, emrettiklerine, menettiği bütün yasaklara, peygamberleriyle gönderdiği öğretilerine, kitabında vahyettiği şeylerin tamamına bağlanmasıdır.

İmanın içeriği, bizzat Kur'an tarafından "şahadetin iki unsurunda" yani Allah'ın birliği ve Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğu" şeklinde özetlenmiştir.

El kitapları çoğunlukla zorunlu inançlar ve kişiyi ihmal ettiği zamandan dinden çıkarmayan şeyler arasında bir ayırım yaparlar.

Kur'an'ın meşhur ayetinde "imanın temelleri" sırasıyla düzenli olarak ifade edilmiştir. "Peygamber Rabbinden kendisine gönderilene inanır ve mü'minlerin her biri de Allah'a Onun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine,²² (ve Ahiret gününe,)²³ inanırlar.

Meşhur bir hadis yukarıdaki ifadeleri tekrarlar: İman, senin Allah'a Onun meleklerine, Ahiret gününe ve gelecek hayata, peygamberlere, kıyamete- yeniden dirilmeye inanmandır.²⁴ Çok sık olarak zikredilen bir hadiste şunu ilave eder: "Sen iyilik ve kötülüğün Allah'ın iradesiyle olduğuna inanmalısın." Üçüncü bir hadiste de peygamber şöyle buyurdu: Bir kişi dört şeye inanmadıkça iman sahibi olamaz: Allah'tan başka ilah olmadığına, benim doğruyu öğretmekle görevlendirilen Allah'ın Allah'ın peygamberi olduğuma şahadet etmedikçe, öldükten sonra yeniden dirilmeye inanmadıkça, iyiliğin ve kötülüğün, hayır ve şerrin Allah'ın takdiri ile olduğuna inanmadıkça iman sahibi olamaz.

İman esaslarının tam listesi bazen ekollere ve bazen de yazarlara göre çeşitlilik arz eder. Bununla birlikte temelde yukarıda geçen Kur'an ayeti ve üç hadise çok sık olarak işaret edilir.

²¹ Karş. H. Laoust, a.g.e, s. 47, 77-8.

²² Bakara, 2/285.

²³ Mümtahine, 60/6.

²⁴ Karş. Hadis "Cibril hadisi" olarak bilinir. *Buhari, İman, 37)*

İşaret edilmelidir ki Şii iman kavramının aslı muhtevası Sünnî görüşüne çok yakındır. Şia'ya özellikle de dünyanın düzenine dair manist ve sudurcu görüşlerine uygun olarak nübüvvetin ve meleklerin mahiyetinin bir yorumu olan İsmailîlik doktrinine ait bazı görüşler de Sünnî iman anlayışına ilave edilmiştir.²⁵

III- İMANIN DEĞERİ

Burada üç problem zikredilmelidir.

İman ve Hürriyet:

“Dileyen iman etsin, dileyen küfretsin”²⁶ Bu ayet nasıl anlaşılmalıdır. İman etme eylemlerinde tanınan özgürlüğün derecesi, insan davranışlarında özgürlük problemiyle ilgilidir. Böylece bu değerlendirme çeşitli ekollere göre farklılık arz etmiştir.

Mutezililer iman etme eyleminin Allah'ın insanda yarattığı bir güç vasıtasıyla insan tarafından yaratıldığını düşünürler.

Eş'ariler iman etme eyleminin doğrudan insanın içinde bulunan itaat etme gücü, tevfiik sayesinde Allah tarafından yaratıldığını kabul ederler.²⁷ Bu tarif Taftazânî tarafından verilmesine rağmen Maturididen çok Eş'arîdir.

Hakikaten, genel olarak Maturidî-Hanefiler bütün insan fiillerinin aslının Allah tarafından yaratıldığını kabul ederler. Oysa imanın kazandığı nitelik, insanın ona verdiği hükümden kaynaklanmaktadır. İmana tatbik edildiğinde bu uzlaştırma teşebbüsü Kur'an'da ifade edildiği şekliyle Allah'ın amelleri yaratması ve insanın hür iradesi (Kehf, 18/29) arasında görülmektedir.

2- İman ve Kurtuluş:

Bütün ekoller imanın kurtuluşu sağladığını ifade ederler. Ekollerin kurtuluşun şartları üzerinde ayrılımları, iman etme eyleminin şekli unsurlarıyla ilgili ayrılıklarından kaynaklanmaktadır. Eş'arilerde vurgu tasdik üzerindedir. Vurgu, Maturidî-Hanefilerde imanın ikrarı ve tasdikte, Mu'tezililerde emredilen görevlerin yerine getirilmesinde, Hanbeliler ve Vahhabilerde imanın ikrarında ve aslı görevlerin yerine getirilmesinde yapılmaktadır.

Şayet bütün bu çeşitli fikirler için bir ortak payda aranırsa imanın “şahadet” te özetlendiği söylenebilir. Bu şahadet ezelde Allah'ın “Ben sizin

²⁵ Karş. Resail İhvan es-Safa, IV, 129.

²⁶ Kehf, 18/29.

²⁷ Taftazani, Saadeddin, *Makâsıd*, İstanbul, trs., s. 118.

Rabbimiz değil miyim...evet, şahadet ederiz.”²⁸ Bu Misakında/sözleşme ifade ettiği bir şahadettir.

Şu meşhur hadis göz önünde bulundurulduğunda bu şekilde bir uzlaşma sağlanabilir: “Kalbinde bir parça iman olan kimse cehenneme girmez.”²⁹ Ve yine :Cehennem kalbinde bir parça iman taşıyan kimseyi kabul etmeyecektir.”³⁰ Fakat bu hadisler anlam kaymasına uğratılmıştır.

Emredilen işleri yapmayı imanın ayrılmaz bir parçası olarak kabul eden kişiye göre, yasaklanmış fiilleri yapan bir günahkar, artık gerçek bir mü'min değildir. Amelleri sadece imanun mükemmelliği olarak kabul eden bir kişiye göre, inanan günahkar bir mü'min olma özelliğini sürdürür; o bir süre cehennemde ceza görebilir ama sonunda Cennet'in misafirlerinden biri olacaktır.

Birinci fikir Mu'tezililerin *el-Menzile beyne'l-Menzileteyn* düşüncesi dışarıda bırakılacak olursa Haricilerin görüşünü yansıtır. Genel olarak ifade etmek gerekirse ikinci fikir Sünniler tarafından seslendirilmiştir. Buna ilave olarak Maturidiler, mü'min günahkarın geçici bir cezaya uğrayacağını düşünürler. Eş'ariler ise hemen ve tam olarak affedilebileceğini düşünmektedirler.

3- Yararılmamış İman

Hadisin “zerre miktarı iman” üzerindeki ısrarı bizi “yaratılmamış iman” problemine götürür. Genel olarak tasdik ve itikad üzerine vurgu yapan ekoller, bu tasdiki değişmez öz olarak yani Allah'ın yaratılmamış imanına yaratılmış bir cevap olarak algırlar. Bu oldukça şaşırtıcı bir fikir olarak görülebilir. Bununla birlikte Eş'arî yazarlar bu fikir üzerinde ısrar ederler: Eş'arîler Allah'ın yaratılmamış imanını, Allah'ın kendisine verdiği tasdik (şahadet) olarak kabul ederler: “Muhakkak ki ben Allah'ım, Benden başka ilah yoktur.”³¹ Ve buna dayanarak İcî ve Cürcânî diğer bazı kelâmcılar gibi Esmâ'ü'l-Hüsna arasında Mü'min ismini de yerleştirirler.³² İcî, “Allah mü'mindir” der.³³ Çünkü, Allah bağlı olma durumunu bizzat kendisine ve Peygamberine atfetmektedir. Cürcânî ayeti yorumlarken Kur'an'a³⁴ müracaat eder.

²⁸ Araf, 7/172.

²⁹ Müslimin Sahihinde

³⁰ Buhari'de mevcut bir hadisin ikinci kısmı, 81, 51.

³¹ Tâ-Hâ, 20/14.

³² Haşr, 59/23.

³³ İcî, *Mevâkıf*, a.g.yer; el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Kahire, 1327/1907, VIII, 212.

³⁴ Tâ-Hâ, 20/14.

“Yaratılmamış iman” fikrinin temeli olan bu ilk anlam hiçbir şekilde Mü’minin ikinci anlamını yani güvenlik ve koruma verme anlamını dışlamaz.

Bu yüzden Allah için Mü’minin anlamı, Allah’ın güven kaynağı olması ve koruyuculuğundandır. Fahrettin Razi, ³⁵ birinci anlamı işaret ederken, ikinciyi tercih ettiği görülmektedir. Bununla birlikte Eş’arilerin çoğunluğuna göre, kurtuluşu sağlayan “iman zerresi” Allah’ın yaratılmamış imânında yaratılmış bir “iştirak” olarak kabul edilmiştir. Bu iştirak insanın kalbine misak zamanında yerleştirilmiştir.

IV- İMANLA İLGİLİ SORULAR

İmanın önemi ile ilgili birçok sorular ortaya çıktı. Biz burada ayrıntılı olmayan bir liste veriyoruz. 1. Bu dünyada ve gelecekte/ ahirette mü’minin durumu. 2. İman ile küfür arasındaki ilişki. 3. İman ile İslâm arasındaki ilişki. 4. Bir kişi imanını gizleyebilir mi? (*Takiyye Problemi*) 5. İmanda istisna sorunu. “Ben mü’minim” ifadesine “şayet Allah dilerse” ilave edilmesi şart mı olmalıdır? 6. İman artar ve eksilir mi? 7. İmanın dereceleri.³⁶ İlk beş soru Mü’min, küfür, İslâm, takiyye, inşallah maddelerinde sırasıyla işlenecektir. Biz burada sadece son ikisini tartışacağız.

İman Artar ve Eksilir mi?

Bu soru ekoller incelendiğinde çok önceki devrelere ait olduğu görülür; bu soru iman etme için kabul edilen tanımla ilgilidir. Kur’an birçok kere imanın artabileceğini zikreder.³⁷ Bununla birlikte bazı görüşler bunun tartışmasız olduğunu kabul ederler. İki örnek vardır.

a- Hariciler ve Kerramiyye, imanın bir bütün olarak elde edildiğini ya da bütünüyle kaybedildiğini varsayarlar. Çünkü kanuna ya tamamıyla itaat edilir ya da tamamıyla reddedilir o değiştirilemez.

b- Mürciiler ve Maturidi-Hanefiler imanı değişmez olarak kabul ederler. Ama bu Haricilerin anladığı gibi değildir. Ebu Hanife’nin *Vasiyyet*’inin II. bölümünde iman artmaz ve eksilmez der. Bu durumda imanın zayıflaması yalnızca küfrün artmasıyla ilişkili olarak düşünülebilir. İmanın artması da küfrün zayıflamasıyla ilişkilidir.

Bu aynı zamanda bir kişinin hem inanan hem de inanmayan olabileceğini ifade eder. Ama bu nasıl mümkün olabilir?³⁸ Bu kez Eş’arilere karşı,

³⁵ Fahrettin Razi, *Levâmi*’, Kahire, 1323, s. 143-5.

³⁶ Karş. L. Gardet, *İslâm Kelâmının Önemli Problemleri: Tanrı ve İnsanın Kaderi*, Paris, 1967, s. 308-90.

³⁷ Bkz. Ali-İmran, 3/173; Müddesir, 74/31.

³⁸ Karş. Wensinck, a.g.e., s. 125, 138.

sonraki Maturidi el kitapları³⁹ tarafından savunulmuştur. Bu el kitapları Ebu Hanife ve Maturidiye atıfta bulunmaktadır. Bu Hanefî iman anlayışı, iman ile ameller arasında esaslı bir farkı ifade eder. Zorunlu amelleri ihmal etmek bir isyan eylemidir, ama ne imanın bizzat kendisine ne de onun mükemmelliğine etki eder. Kur'an'la uyum halindeki ilk hadis, imanın farklı dereceleri olabileceğini ifade etmiştir.

Ashabı zikrederek Buhari ve İbni Mace bu tezi imana giriş bölümlerinde ifade etmişler ve bu fikir ekollerin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Böylece, a- Mu'tezililer imanı, amellerin delili olarak düşündüler, bu yüzden imanın kendisi değişebilir; iman emredilen amellerin yerine getirilmesine göre artar, ihmal edilmesine göre de azalır.

b- İbn Hanbel⁴⁰ ikrar ve amellerle tanımlanan imanı, hem artabilecek hem de azalabilecek bir şey olarak tanımlar. Hanbeli düşüncesi bu nokta üzerinde hem fikirdir.

İbn Batta tasdik amellerle ve ihsanla artar, masiyet ile azalır demiştir. İmanın bir hareket noktası ve başlangıcı vardır, bundan sonra ilerlemesi ve sonsuza doğru artması mümkündür.

Aynı fikir İbn Teymiyye ve Vahhabilerde de bulunur. İşaret ettiği-miz bu tez Eş'ari'nin *İbâne*'sinin ve *Makâlât*'ının imanla ilgili bölümünde de bulunur.

c- Eş'ari ekolünün tamamı, imanın artması ve eksilmesi tezini desteklemektedirler, fakat bazen de imanın yerine getirilen amellerle yakalanan bir mükemmellik derecesi olduğunu vurgulamışlardır. Bundan dolayı⁴¹ Allah'ın "yaratılmamış imanı" ve "meleklerin imanı ne artar ne de eksilir; peygamberlerin imanı, görevlerini tam bir sadakatle yapmalarına göre artabilir ama azalmaz, ismet sıfatı sebebiyle bu böyledir. Sadece normal insanların imanı artabilir ve eksilebilir.

Fakat tasdiki ön plana çıkaran Eş'ari'nin Eş'ari'nin *Luma*'sında tanımlanan imana dayanarak bu ekol imanın kökünde Allah tarafından kalbte yaratılan sabit bir cüzün var olduğunu söylemişlerdir. Bu cüz küfür fiili ile tamamen kaybedilebilir, fakat değişmez. Böylece Eş'ariler hem imanın asil özünün değişmezliğini (karşılaştırınız, Maturidi-Hanefilerle) hem de imanın mükemmellik derecelerinde değişikliğini kabul ederler.

2- İmanın Dereceleri

Bu problem bir dereceye kadar bir önceki problem ile ilişkili ise de yine de ondan farklıdır. İmanın dereceleri aynı konu içerisinde itaat ya da

³⁹ Karş. Abdurrahim İbn Ali, a.g.e., s. 52-4.

⁴⁰ İbn Hanbel, *Akide*, I, 24.

⁴¹ Karş. El-Bacurî, *Haşiye ala Cevhareti't-Tevhid*, Kahire, 1352/1934, s. 30.

isyanlara göre daha yüksek ya da daha düşük iman seviyelerinden bahsetmeyi aşmaktadır. Bu mesele farklı konularda imanın içsel mahiyetinin derecelerini ele alan bir sorundur.

Taklidi pasif bir kabul ve körü körüne bağlılık olarak gören Eş'arî ve Şafî çizgiler, taklid yoluyla gerçekleşen iman konusunda çok katıydılar. Onlara göre bu iman sadece daha yüksek bir konuma gelemeyecek bir kişi için geçerlidir.

Diğer taraftan taklidi peygamberi, sahabileri ve tâbiini bilinçli ve iradî olarak takip etme olarak gören Hanbeliler bunu inanan kişinin en temel niteliği olarak almışlardır.⁴²

Bununla birlikte İbn Akıl taklide başvurmanın delil aramayı bir kenara bırakıp başkalarına tabî olmayı getireceğinden korkarak taklitten şüphe duymaktaydı.⁴³

Kelâm el kitaplarının çoğu ilme dayanan yani aydınlanmış, nesnesini bilen bir iman, taklidi imana tercih ederler. Yukarıda kelâmcıların akıl yürütmeleri ve delillendirmeleriyle övülen "ilmi iman", hem Hanbelî hem de Felâsife gibi muhaliflerce hücumla maruz kalmıştır.

Gazzalî⁴⁴ öncekinden daha üstün, üçüncü bir iman derecesinden yani yakîn bir iman derecesinden bahsetmiştir. Burada hem Şiiilik hem de Sofizm'in bir etkisinin görülmesi muhtemeldir. Yakîn üzerine temellenen bu daha yüksek derece İhvan es-Safa'nın "içsel iman" gibi Gazzalî içinde tek doğru imandır. Aynı etkilerin İbn Teymiyye'de bulunması çok muhtemeldir.

Gazzalî İslâm vasıtasıyla iman, şahadetin açıklanması, temel dini görevleri yerine getirmek ve o temel görevlerin mü'min kişinin kalbinde meydana getirdiği tecrübî hisleri sayarak tanımladıktan sonra Veli, Sıddık ve Peygamberlerin imanları arasında bir ayrım yapar.

Tasdikçi bir dini yaklaşımdan hareket edildiğinde, İbn Teymiyye'ye göre iman, ihsan, ihlas ve yaratılmış iradenin ilâhî emirlere tam teslimiyetle yok oluşuyla (fena) son bulur.

⁴² Karş. H. Laoust, *İbn Batta*, 7 n.2 ve 9 n.1.

⁴³ Karş. Makdisi, G, *İbn Akıl ve 11. yy.'da İslâm Hadisciliğinin Doğuşu*, Şam, 1963, s. 524-5.

⁴⁴ Gazzalî, *İhya*, I, 107-8.